

Željko Martan

Ivanec

UDK 37.014(497.5)“1874/1888“

Primljeno: 20. 12. 2013.

Prihvaćeno: 21. 1. 2013.

Pregledni članak

UČITELJICE I UČITELJI, SVEĆENICI I POLITIČARI IZMEĐU DVAJU ŠKOLSKIH ZAKONA (1874.-1888.)¹

Sažetak

U okviru ovoga rada, ali i u okviru povijesti hrvatskoga školstva, možemo govoriti o školstvu kakvo je bilo prije 1874. godine i kakvo je bilo nakon nje. Naime, reformom pučkoga školstva za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića, ali i osnivanjem Zagrebačkog sveučilišta, dolazi do diskontinuiteta unutar dotadašnjeg školskog sustava koji će označiti jedno novo doba slobodnijeg školstva, slobodnijih učitelja naspram prijašnjeg „klerikalnog školstva“. Prvi školski zakon iz 1874. ili, kako ga još nazivaju, Mažuranićev zakon, imat će snažan utjecaj na sve činioce života unutar škola na području njegova djelovanja. Poboljšao je položaj učitelja, definirao je učitelja i povećao njegova prava. S druge strane, smanjio je prava Crkve. Isto tako, po prvi je put ponudio djeci, zapravo ih obvezao na opće i univerzalno obrazovanje.

Radi boljeg razumijevanja ovoga rada, autor se također bavi razdobljem koje je prethodilo donošenju Prvoga hrvatskog školskog zakona te temelju raščlambe brojnih izvora donosi energična razmišljanja i rasprave različitih aktera u zakonskom okviru školstva. Uza sve navedeno, u radu se na temelju izvora donose i crtice iz života učitelja pučkih škola na čiji je život Zakon izravno utjecao. Rad započinje uvodnim razmatranjima o važnosti obrazovanja i u obliku eseja odnosno jedne povezane cjeline vodi čitatelja kroz trijadu država, učitelj, a na kraju i učenik u njihovom naizmjeničnom utjecaju jednih na druge, zajedno stvarajući povijest.

Ključne riječi: *Mažuranićev školski zakon, modernizacija školstva, sekularizacija školstva, školski zakoni, povijest školstva, 1874.-1888. godine*

¹ U tekstu je zadržano navođenje literature u bilješkama. Popis literature po predloženim standardima za *Anale* nalazi se na kraju rada.

„Imamo zakon, imamo ono, za čim smo toliko težili, što smo toliko željno očekivali. Temelj je položen, početak naprednoj budućnosti zasnovan; sad treba svom snagom nastojati o tom, da se narodna prosvjeta uzdigne i učvrsti, a tim moralni i materijalni napredak cjelokupne domovine prospješi i osigura.“²

Britanska glumica Judi Dench glumeći u filmu *Iris* anglo-irsku filozofkinju i spisateljicu Iris Murdoch u početnom je dijelu filma govorila o onome čemu je Iris posvetila svoj cjelokupni život – obrazovanju. Prema njezinim riječima: „Obrazovanje vas ne čini sretnima, kao ni sloboda. Ne postajemo sretni samo zato što smo slobodni, ako to jesmo, ili zato što smo se obrazovali, ako jesmo. Sretni smo zato što obrazovanje može biti sredstvo kojim shvaćamo da smo sretni. Otvara nam oči i uši. Govori nam gdje se kriju užici. Uvjerava nas da postoji samo jedna sloboda koja je istinski bitna. I to je sloboda uma. Jamči nam i pruža samopouzdanje kako bismo hodali stazom koju utire naš um, naš obrazovan um.“³ Stoga, radi boljeg razumijevanja ovoga rada, prije nego krenemo na srž istoga na jednoj mikrohistorijskoj razini, razmotrimo važnost, odnosno vrijednost obrazovanja na jednoj univerzalnoj, općoj razini.

Kao što je primijetila Iris, obrazovanje je uz odgoj oduvijek bilo ključno za razvijanje čovjekovih sposobnosti, formiranje njegovih stavova i sustava vrijednosti, ali i životnih interesa, motivacija i razvoja ličnosti. Ono je stepenica više u čovjekovoj težnji ka postizanju istinske humanosti. S druge strane, odgoj i obrazovanje u krivim rukama, neovisno o tomu radi li se o pretjeranoj, odnosno fundamentalnoj i netolerantno tumačenoj religiji (mitu), ideologiji, interesnim svjetonazorima – itekako nas takav sustav stvarnosti može natjerati da čineći zlo mislimo da činimo dobro. Stoga je uloga ispravnih čovjekovih odgojitelja, dobrih, savjesnih učiteljica i učitelja u svim školama svijeta od iznimne važnosti.

U obrazovnome smislu, školstvo je nezamislivo bez učitelja i učiteljica. Upravo su učitelji i učiteljice sa svojim učenicima nositelji školstva. Jedni od drugih traže priznanje, međusobno poštivanje, prisluškivanje, slušanje, a posebni je zadatak i vještina učiteljica i učitelja da ponekad budu učenici. Kao što je danski filozof i književnik Søren Kierkegaard primijetio: „Biti učitelj, to ne znači sjeći kao na panju tvrdnjama, ni davati lekcije da se nauče, itd.; biti učitelj, to znači zaista biti učenik. Učenje počinje kad ti, učitelju, učiš od učenika, kad se ti smjestiš u ono što je on razumio, prihvatiš način na koji je on to razumio... i tek onda možeš pristupiti kakvu drugom pitanju.“⁴

Bilo da se radilo o učenicima ili učiteljima, pisano kroz jedan filozofski diskurs, oboje od pamtivijeka na neki način teže vrijednosti znanja i istine. Znanje i istina jedne su od pokretačkih vrijednosti čovječanstva, ideali kojima teže i današnja društva, poput Hrvatske sa svojim konceptom „društva znanja“. Sjetimo se samo riječi jednog od

2 Stjepan BASARIČEK, „Naš novi zakon za pučke škole“, u: *Napredak: časopis za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži*, br. 4, Zagreb, 1875., str. 49.

3 Citirano prema filmu *Iris*, režija Richard Eyre, distribucija Buena Vista International, Miramax Films, Paramount Pictures, Ujedinjeno Kraljevstvo, 2001.

4 Štefka BATINIĆ, Sonja Gačina ŠKALAMERA, *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849.–2009.*, Zagreb, 2009., str. 79.

središnjeg spisa hinduizma, Bhagavad-Gite: „Jedan od tisuće ljudi pokušava postići znanje...”⁵ A u tom pokušaju postizanja znanja često i učitelji, a posebice učenici, mogu naići na razne prepreke. Zapravo, otkako postoje pisani dokazi o našem školstvu postoje i problemi vezani uz školstvo u stalnoj trijadi učenik, učitelj i država. Kako bi se ti problemi riješili država često pribjegava, u aristotelovskom smislu, „razumu lišenom strasti“ kako bi svoje školstvo, kako bi svoj narod poboljšala. Država stvara *zakone*.

No, kada govorimo o zakonima nekih država, točnije o prvim hrvatskim školskim zakonima, moramo znati povijesno-političke granice unutar kojih su se ti zakoni primjenjivali. U neprekidnom povijesnom slijedu stvaranja i promjena geopolitičkih stvarnosti u ovome ćemo se radu zadržati na onakvoj Hrvatskoj kakva je bila u vrijeme nakon Austro–ugarske nagodbe, odnosno Hrvatsko–ugarske nagodbe 1868. godine. Govorit ćemo o pučkom školstvu kakvo je u Hrvatskoj bilo unutar ugarskoga dijela Monarhije, odnosno unutar Trojednice – Trojedne Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s posebnim fokusom na Hrvatsku i Slavoniju. Točnije, govorit ćemo o *Zakonu od 14. listopada 1874. ob ustroju pučkih školah i preparandijah za pučko učiteljstvo u kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji* i malo manje o *Zakonu od 31. listopada 1888. o uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji*. Pritom nećemo razmatrati samo pravne definicije zakona, nego ćemo se dotaći i svih ostalih ljudi na koje su ovi zakoni utjecali, bilo da se radilo o roditeljima, djeci, učiteljima, svećenicima ili banovima. Prije svega, odnosno prije svih titula i društvenih konstrukata, dotaći ćemo se čovjeka u okviru zakona i školstva. Razmotrit ćemo koje su bile glavne odlike, a koji nedostaci dvaju zakona.

* * *

Kada suvremeni autori govore o prvome školskome zakonu iz 1874. tri se riječi najčešće javljaju: modernizacija, demokratizacija i sekularizacija. Duboko u sebi, ljudi na vlasti, odnosno intelektualni svijet, žudjeli su za boljom budućnošću, korakom naprijed nakon nazadnih koraka „austrijskih“ apsolutizama. Počelo se razmišljati o mogućim promjenama, drugačijoj društvenoj stvarnosti u kojoj bi Trojednica bila dio europskoga kruga „naprednih“ zemalja. Iako su se Hrvati geografski nalazili u Europi, ondje su također htjeli biti, kako politički, tako i načinom života. Citirajući Mirjanu Gross i Agnezu Szabo u njihovoj knjizi *Prema hrvatskome građanskom društvu* vidimo da su: „»Slobodoumnici« u Saboru željeli... stvarati zakone kakve ima »liberalna Evropa«. Nesretni zbog svoga zakašnjenja, sanjali su o razini »izobraženih državah evropejskih«. Pozivali su se na dostignuća i teoretike u nekim evropskim zemljama i u Sjedinjenim Američkim Državama. Poznavali su zakonodavstvo više evropskih država i prokušanu valjanost pojedinih zakona što su ih nastojali prilagoditi prilikama u Hrvatskoj.”⁶ No, definitivno su uvjeti za takvu liberalizaciju društva stvoreni mnogo ranije, kao i uvjeti za razvoj obrazovne zajednice, bilo u širem smislu od ljudi koji su završili bilo koji oblik obrazovanja pa do učenika i studenata, ili u užem smislu kao zajednica učitelja i

5 Eduard KALE, *Povijest civilizacija*, Zagreb, 1991., str. 106.

6 Mirjana GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, Zagreb, 1992., str. 371.

učiteljica. „Zajednica učitelja i učiteljica je kroz rad svojih strukovnih organizacija postala važan čimbenik u modernizaciji školstva i nametnula se kao nezaobilazan partner u stvaranju zakona o pučkom školstvu.“⁷ No, prije nego se pobliže dotaknemo Zakona iz 1874. i njegovih učinaka na hrvatsko školstvo ukratko ćemo se upoznati s društvenim i političkim prilikama u godinama „klerikalnog školstva“.

Dio učiteljskog kadra u prvoj polovini, kao i početkom druge polovine 19. stoljeća mogli bismo nazvati priučenicima i nestručnicima, što je pogotovo bilo prezentno na selu. Umjesto obrazovanih učitelja koji vješto barataju svojom strukom, posebice je na selu nastavu mogao izvoditi bilo tko, tko je znao pisati, čitati, pjevati ili računati do određene razine. Naravno, onaj tko je želio podučavati morao je biti iz crkvenih redova ili u dobrim odnosima s njima. To je bilo posebno uočljivo kada je 1855. godine car Franjo Josip sklopio konkordat s papom čime je dobio moćnog saveznika u svećenstvu za svoju politiku centralizma i germanizacije. Time je dodatno porastao pritisak Crkve i svećenstva, kako na pučke škole, tako i na preostali dio učitelja koji nisu htjeli biti „crkveni službenici“ u školama. Prema jednoj naredbi iz 1856. vidljivo je da mjesni školski nadzornici nisu mogli biti i školski poglavari, nego samo *pazitelji mjesne učione*, a sve nepravilnosti koje bi zapazili trebali su „...dostaviti do znanja župnika kao neposrednoga školskoga poglavara.“⁸ Prema *Privremenom nalogu za katoličke duhovne pastire u njihovu prema pučkim učionam odnošenju* iz 1857., župnik je među ostalim bio dužan prijaviti biskupiji i nadležnim tijelima svaki učiteljev korak, bilo da se radilo o učiteljevom školskome radu ili privatnome životu. Tako prema 5. članku ove odredbe: „Ako duhovni pastir opazi, da učitelj sa svojim ukućani ili susjedi u nemiru živi, ili da se nečudorednu življenju nagiblje, kèrčme pohadja, da se pijanstvu odaje ili igri, i takova šta: tad će nastojati, da svojim opomenami daljnjim zlim posljedicama zaskoči.“⁹

Koliko su zapravo učitelji bili podređeni svećenicima govori nam i *Okružnica vrhovnoga ravnatelja škola Ignjata Kristijanovića* od 28. rujna 1853. prema kojoj se čak zabranjivalo svako moguće kritičko mišljenje ili propitkivanje: „Sasvime pako imade se učitelj čuvati, da se u rastumačenju katoličanskog nauka neuzda odviše u svoj um, niti da se nepušta u polemiziranje, da nadalje u dokazivanju istinah vjere i držanja neupotrebi umnih dokazah, kojimi bi mladeži pobudio pohlepu za umstvom, da glede takovih naj svetijih stvari, te vazda nedokučljivih ne stave u dvojmbu, već da nastoji u mladeži probuditi i učvrstiti duh poniznoga uzdanja u živu vjeru i savršene ljubavi prema najsvetijem onom bitju, čiju nepremjenljivu volju nevklanjivo naučavajuća katolička crkva otkriva.“¹⁰ Učitelj je bio taj koji je među ostalim bio odgovoran za ponašanje svojih učenika izvan škole, a uz to je trebao „... vazda svojem župniku i dotičnom kateketi svakom prigodom izkazati sve poštenje i preštimanje“ te uvijek biti, kako bi benediktinci rekli, „...uljudno ponizan.“¹¹ Naravno, učitelji su sve to trebali

7 Dinko ŽUPAN, *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića: magistarski rad* (neobjavljen, dostupan u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), Zagreb, 2002., str. 33.

8 Antun CUVAJ, *Građa za povijest školstva IV*, Zagreb, 1910., str. 39.

9 Nav. dj., str. 41.

10 Nav. dj., str. 149.

11 Nav. dj., str. 148.

raditi pod slikom „...razapetoga za nas zveličitelja“, a ako ni to nije pomoglo, učitelj bi zajedno s učenicima na početku i na kraju nastavnoga sata trebao prizivati Duha Svetoga. Bukvalno rečeno, u slučaju da im ni Duh Sveti ne pomogne, učiteljima se prema Kristijanoviću sugeriralo da „...nikada naj nezaborave sazvati u pomoć B. D. Mariu i sve svetce božje...“¹²

Dugo su se tako u nedostatku kvalitetne pedagoške literature, nedostatnoj izobrazbi i pomanjkanju znanja, učitelji referirali i pozivali na svašta što im je rečeno samo da zadovolje vladajućoj „obrazovnoj“ politici. No, dani slijepog slijeđenja „staroga poretka“ u vremenima općeuropske liberalizacije društva, a posebice pred kraj neoposlutizma približavali su se svojem kraju. Godine 1857. s povećanim brojem obrazovanih učitelja uvedeni su po prvi put organizirani učiteljski sastanci i savjetovanja u civilnoj Hrvatskoj gdje su prosvjetni djelatnici sve više počeli raspravljati o stručnim problemima, zajedničkim interesima i položajima učitelja.¹³ No, vrhunac svega bilo je osnivanje jednog „stručno-znanstvenog“ časopisa. Naravno, govorimo o *Napretku – časopisu za učitelje, odgojitelje i sve prijatelje mladeži*¹⁴ koji je počeo izlaziti 1859. u Zagrebu. Koje je još vrijednosti kod učitelja i djeteta časopis trebao njegovati saznajemo i u njegovome *Programu*: „Istina, krépost i posestrima njezina ljubav, to su ona tri alem-kamena, koja treba da nakite dušu dëteta; a to jim uman učitelj, koi pozna svetinju sërdašca dëtinjega, mora priličnim načinom pribaviti, ako iole želi težkom i krasnom zvanju svojem savéstno odgovoriti. Istina ima zaokupit i oplemenit dušu; dakle umu se predstaviti kao skrajnji rezultat pomišljenih izpitah i mudrovanja ljudskoga duha...“¹⁵ U stvaranju časopisa mogli su sudjelovati svi učitelji svojom riječju, odnosno člancima koji su se ticali metodike, didaktike, pedagogije, estetike, tjelovježbe i ostalih školskih predmeta. „Svatko, koj druge naobrazivati kani, nikada nesmije sustati u nastojanju oko vlastitoga obrazivanja“¹⁶, riječi su prvoga urednika časopisa, zagrebačkog vjeroučitelja i profesora pedagogije Stjepana Novotnyja. I upravo je *Napredak* bio prvi časopis koji je služio stručnom usavršavanju učitelja koji su sve više postajali važan faktor, zapravo zasebna srednja građanska klasa unutar društva u Civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji.

Tijekom 1860-ih povećane su aktivnosti učitelja i političara oko pitanja donošenja novih školskih osnova, odnosno nacрта za reorganizaciju školstva, a u krajnjem smislu i pokušaja donošenja prvoga školskoga zakona.¹⁷ Iako su zbog svojega liberalnog

12 Nav. dj., str. 147.

13 D. Župan, *Pučko...*, str. 33.

14 Formalno *Napredak* postaje znanstvenim časopisom tek 1908. za vrijeme njegova urednika Stjepana Basaričeka.

15 „Program“, u: *Napredak*, br. 1, Zagreb, 1859., str. 1–2.

16 Š. Batinić S., G. Škalamera, *Učiteljice...*, str. 40.

17 Učiteljski zbor preparandije i glavnih gradskih učiona u Zagrebu s ravnateljem Franjom Klaićem na čelu podnio je 7. V. 1861. Saboru „*Nacrt školskog sustava za narodne učione i učiteljstva u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji*“. Oko 1862. godine Ivan Vočina, podžupan Riječke županije izradio je i dao Saboru na uvid „*Osnovu o ustrojstvu zemске školske oblasti, i o uređenju učiteljšta i narodnih učionah u trojednoj kraljevini Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji*“. Također je 1861. Sabor raspravljao o „*Osnovi za gimnazije u trojednoj kraljevini*“ i „*Osnovi zakona Jugoslavenskog sveučilišta*“. Na kraju, 1865. učitelji okupljeni oko Ivana Filipovića predložili su Saboru „*Ustav pučke škole u trojednoj kraljevini*“. Niti jedna od spomenutih osnova ili ustava nije prihvaćena ili sankcionirana od strane vladara. Vidi više u: ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), Zagreb, 1958., str. 119–121.

karaktera sve predložene školske osnove, ustavi i zakoni zbog nepovoljne političke situacije, a ponajprije zbog utjecaja crkvene politike, odbačene od strane vladara, želja za emancipacijom većine učitelja bila je sve više izražena u nastojanjima sekularizacije školstva, odnosno opće modernizacije istoga. Kao što smo rekli, iako sve školske osnove do 1865. nisu bile sankcionirane od strane vladara i potvrđene od Sabora, zanimljivo je napomenuti da je osnova iz 1865. „... imala veliki utjecaj na daljnje prijedloge modernizacije pučkog školstva i od svih nacrti bila je najbliža zakonu o pučkom školstvu koji je donesen 1874. godine.“¹⁸ Ponajprije je tome bilo tako zbog nastojanja prve učiteljske udruge osnovane u listopadu 1865., *Učiteljske zadrug*e, gdje su se učitelji Hrvatske i Slavonije sastali prvi put po vlastitoj inicijativi da rasprave određena staleška i školska pitanja.¹⁹ Sve je više napadan primat svećenika nad funkcijom školskih nadzornika, posebice u glavnim gradskim školama što je itekako uzrujalo Katoličku i Pravoslavnu crkvu koje su smatrale da imaju „historičko pravo“ na upravu i nadzor školstva.²⁰

Kako je klerikalno školstvo sve više slabilo, devet godina nakon osnutka *Napretka*, 1868., osnovan je novi školski časopis – *Školski prijatelj: časopis za promicanje pučkoga školstva*. Dok je *Napredak* s vremenom faktički postao glasilo uglavnom sekularne *Učiteljske zadrug*e, s druge je strane *Školski prijatelj* kasnije postao glasilo klerikalno usmjerene *Učiteljske zajednice*²¹ osnovane 1869. Kako se posljednjih desetljeća učiteljski stalež počeo sve više formirati, mnogi su upravo taj novi stalež učitelja pokušali u svojim člancima prikazati u jednom izrazito idealiziranom obliku. *Svojstva dobra učitelja* naslov je članka u *Školskom prijatelju* od 5. veljače 1872. u kojem autor nabraja i opisuje koje su to dobre strane i osobine *pravog* učitelja. Evo tek neke od njih: „Gledeć na tjelesna svojstva, neobhodno je potrebno, da je učitelj zdrava i snažna tiela. Samo je zdrav učitelj u stanju podpuno zadovoljiti svomu zvanju; isto je tako samo snažnu učitelju moguće, uztrajati, po ciele dneve govoriti i silni napor u školi izdržati. Zdrav učitelj mora da ima zdrava i jaka prsa tako, da mu nikada nebude teško govoriti, jer mu je to najviše potrebno...“²² Također, učitelj „...mora zdrava uda imati, stranom da se njim služiti može, a stranom da nebi bio učenikom za smjeh ili na porugu; jer djeca – a i odrasli – sve tudje mane prije i radije opažaju, nego li svoje vlastite, a najradije učitelja svoga; mora imati čisto, bistro i oštro oko, da svu djecu, njihovu pažljivost i njihovo djelovanje viditi, kao i poslove im brzo i sigurno promotriti može.“²³ S druge strane, moralna svojstva svakog učitelja temelje se, prema članku, na kršćanskoj kreposti jer: „Učitelj mora dakle imati pravu vjeru u jednoga Boga i po toj vjeri živjeti. Prava vjera u Boga je temelj i izvor svijuh ostalih krieposti.“²⁴ Nadalje, da je stručnost i stalna težnja znanju i u ondašnje vrijeme imala visoku vrijednost dokazuje nam i činjenica gdje autor

18 D. Župan, *Pučko...*, str. 39.

19 Vidi više u: Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva V*, Zagreb, 1910., str. 487–493., ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 128–130., D. Župan, *Pučko...*, str. 39.

20 D. Župan, *Pučko...*, str. 36.

21 Godine 1873. *Učiteljska zajednica* je promijenila ime u *Narodna škola*.

22 „Svojstva dobra učitelja“, u: *Školski prijatelj: časopis za promicanje pučkoga školstva*, br. 4, Zagreb, 1872., str. 51.

23 „Svojstva...“, u: *Školski prijatelj*, br. 4, str. 51.

24 Nav. dj., str. 52.

članka posebno napominje da je „... znanje i sposobnost u svakom stanju, u svakom zvanju potrebno, a osobito kod učitelja, koji veći dio svojega znanja i drugim priobćivati mora.“ A iznad svega je potrebno da ono što učitelj zna – temeljito zna, jer predaje li svoj predmet samo površno, to je i znanje te interes učenika za njegov predmet samo površan. Uspjeh pak je dobrog učitelja prema autoru ako on „... s očinskom blagošću postupi i djeci tako razlaže, da ona ono, što uče, vazda i razumiju. Ta učitelj zastupa roditelje djetinj; neka se dakle stavi u položaj istijuh i nek onako s djecom postupi, kao da bi sva njegova vlastita bila.“²⁵

Godine 1871. u Zagrebu je održana *Prva opća hrvatska učiteljska skupština*²⁶ na kojoj su napredni učitelji ili oni koji su bili za emancipaciju školstva od Crkve raspravljali o aktualnim školskim pitanjima, a posebice o zakonitoj organizaciji školstva. Pritom moramo napomenuti da je i među naprednim učiteljima bilo mnogo onih koji nisu zagovarali potpunu emancipaciju školstva od Crkve, već su tražili u prvom planu profesionalniji odnos prema učiteljskome zvanju, gdje bi Crkva i dalje ostala važnim čimbenikom školstva, odnosno vjeronauka. Uza sva ta nastojanja, na skupštini su se pojavila mnoga pitanja za koje je trebalo pronaći adekvatne odgovore, odnosno rješenja. Neka od tih pitanja bila su: *Koja je svrha pučkoj školi u sadašnjem vijeku, i kako da se prema tome uredi njezini vanjski odnosi?*, *Da narodna škola zadovoljiti može, kakvo ima biti njezino unutarnje ustrojstvo?* te *Koje su najglavnije dužnosti i najglavnija prava pučkih učitelja?* – posljednje je pitanje učitelja iz Virovitice, Stjepana Basaričeka koji je zamjerao društvu „...što učitelja »nemilosrdno tura među proleterce« i odlučno traži, da se dostojno uredi položaj učitelja.“²⁷ Prema Basaričeku, prava koja se tiču svakoga učitelja odnose se na primjerenu plaću, osiguranje učiteljeve egzistencije i obitelji, sloboda izbora kod „učevnih“ sredstava, sloboda sastajanja na strukovnim sastancima, aktivno i pasivno pravo izbora te po potrebi, disciplinarni postupak protiv učitelja.²⁸ Kakvo je bilo stajalište klerikalnog dijela učitelja dokazuje i činjenica da učitelji okupljeni oko urednika *Školskog prijatelja* i predsjednika *Učiteljske zajednice* Franje Klaića nisu prisustvovali skupštini, štoviše raznim su makinacijama nastojali odvratiti svoje kolege da prisustvuju radu skupštine. No, bilo da se radilo o ovoj skupštini u Zagrebu, ili onoj iz 1874. u Petrinji, učitelji su u prvoj polovini 1870-ih godina predstavljali odlučan i zaseban stalež unutar Trojednice, snažno utječući na političke aktere i potičući ih na stvaranje prvoga školskog zakona na području civilne Hrvatske i Slavonije. Njihova se težnja najbolje vidi na zaključnim riječima inicijatora skupštine, učitelja Ivana Filipovića: „Mi smo amo došli, da prokrčimo put slobodnoj školi. To je doista svih nas želja, sviju nas težnja, jer samo slobodnom školom uzgojit ćemo slobodan narod... *Živjela slobodna škola!* (naglasio Ž. M.)“²⁹

25 Nav. dj., str. 53.

26 Skupština se održavala od 23. do 25. VIII. 1871. Skupštini je nazočilo oko tisuću učitelja i učiteljica iz Hrvatske, Slavonije i Vojne Krajine, kao i već broj učitelja iz Dalmacije. Došla su i izaslanstva iz Slovenije, Srbije i Crne Gore, Poljske, Češke, Švicarske, Austrije i dr.

27 ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 128–133.

28 Antun Cuvaj, *Grada za povijest školstva VI.*, Zagreb, 1911., str. 40.

29 ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 134., više o Prvoj općoj hrvatskoj učiteljskoj skupštini vidi također u: ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 131–134., A. Cuvaj, *Grada (VI.)*..., str. 38–43.

S druge strane, Crkva je i dalje imala važnu ulogu u kreiranju hrvatske školske politike u vremenu bez školskog zakona. „Dakle, po svojem zvanju narodni bi učitelj imao biti valjan govornik, kaligraf, vrstan računar, glasbenik, povjestničko-geografski, prirodo- i jezikoslovno, religiozno valjano naobražen, dapače okretan kateheta...”³⁰, entuzijastično nabraja autor jednog članka iz *Školskog prijatelja* 1872. godine. No, u stvarnosti je primjerice jedan kateheta radio u znatno manje entuzijastičnim uvjetima. To vidimo i u izvještaju župana Bjelovarske županije, grofa Roberta Oršića Visokom predsjedništvu zemaljske vlade u Zagrebu 1873. godine. U svome izvještaju grof piše o političkom i moralnom ponašanju Stjepana Lukančića, duhovnoga pomoćnika u Bjelovaru te zaključuje da je njegovo ponašanje: „...toli u pogledu moralnom, koli u pogledu političkom posvema korektno, rek bi uzorno”³¹, no kateheta se nalazio u službi „...koja je po sebi vrlo tegobna; jer on mora sam u svih četiri razreda dječjačke i tri razreda djevojačke gradske učione katekizaciju obavljati, a povrh toga i na trirazrednoj ovomjesnoj realci u pomanjkanju vjeroučitelja predavati nauk vjere.”³²

* * *

Iako je 1873. školstvo na području civilne Hrvatske i Slavonije bez sumnje napredovalo, još uvijek je bilo neriješenih problema i zapreka. Zakona još nije bilo unatoč tome što je u prosincu 1867. u austrijskom dijelu Monarhije donesen liberalni ustav koji je omogućio donošenje niza liberalnih zakona u čitavoj Austro-Ugarskoj Monarhiji. Isto tako, ugarski ministar kulture Jozsef Eötvös bio je glavni inicijator donošenja prvog modernog zakona o pučkom školstvu u Monarhiji. Njegovim je zakonom država preuzela upravu i nadzor nad školstvom, dok je djelovanje klerikalnih, odnosno konfesionalnih škola znatno smanjeno. Također, u svibnju 1869. i za austrijski je dio Monarhije proglašen liberalni *Državni zakon o narodnim školama* čiji je ideal bio obrazovanje sve djece bez obzira na njihove spolne, nacionalne, vjerske i klasne razlike. Ne zaboravimo spomenuti ni da je Hrvatsko-ugarskom nagodbom, 1868. Hrvatskoj dana „autonomija” u zakonodavstvu i upravi na području bogoštovlja i nastave.³³ Također, od 1850. do 1872. broj se polazeće školske djece više nego udvostručio s 16 440 na 41 453 učenika.³⁴

Tako je nakon gore spomenutih „učiteljskih skupština”, niza liberalnih zakona od strane konzervativnog vladara Franje Josipa, kao i reorganizacije pučkoga školstva u Vojnoj Krajini novoizabranom banu Ivanu Mažuraniću bio otvoren put provođenja liberalnih reformi. No, stare navike teško umiru. Kao i *ancien regime* sustavi vladanja i odnošaja moći. U Vojnoj krajini vojska je imala važnu ulogu, pa je i glavni cilj školstva bio stvoriti „Spartanca” krajiškog tipa, odnosno dobrog vojnika. Što se tiče obrazovanja u Vojnoj krajini, spomenimo da su se 1871. vlasti počele brinuti da se i seljačke

30 „Tegobe učiteljskoga zvanja”, u: *Školski prijatelj*, br. 17, Zagreb, 1872., str. 407.

31 Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje HR-HDA), Predsjedništvo zemaljske vlade (dalje PRZV), br. arh. jedinice 78, sig. VI-41-1873., kut. 58.

32 HR-HDA-PRZV-78, sig. VI-41-1873., kut. 58.

33 Dinko Župan, „Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.–1885.)”, u: *Scrinia Slavonica*, br. 1, Slavonski Brod, 2002., str. 280.

34 A. Cuvaj, *Grada (VI.)...*, str. 383.

djevojke počinju upisivati u školu kako bi svaka obitelj na selu imala „...blagoslovljenu kuću, u kojoj vlada vješta kućanica.“³⁵ Vladar Franjo Josip, više zbog toga jer je vrijeme od njega zahtijevalo, a ne vlastitom voljom, svojim se reformama, kao što smo vidjeli, suprotstavio svećenstvu te se u svojevrsnom prepletu dekonfesionalizacije i konfesionalizacije našao na strani liberala. Bez sumnje je nakon svega toga Mažuranić osjećao da je prava prilika za liberalne promjene i na njegovom području banovanja. No, isto su osjećali i svi oni rimokatolički svećenici koji su prihvatili ideju o papinskoj nepogrešivosti nakon Prvog vatikanskog koncila³⁶ gdje se, kao što je i bio čest slučaj u dotadašnjoj povijesti većinom smatralo da autoritet pape, riječ Crkve, Biblije, Božja riječ, a time i crkveno mišljenje o funkcioniraju školstva – ne može biti pogrešivo. Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer suprotstavio se ideji papinske nepogrešivosti, no po pitanju nadolazećeg školskog zakona „...on nije odobravao liberalni školski zakon, ali nije ni podupirao njegove protivnike.“³⁷ Napokon, tijekom travnja 1874. vidljivo je da novom, odnosno prvom hrvatskom školskom zakonu više nema zapreke.³⁸ Usred ljeta, a točno dva mjeseca prije otvaranja Zagrebačkog sveučilišta, 19. kolovoza 1874., nakon što je Franjo Josip dao predsankciju za zakonsku osnovu, Mažuranić je istu predao Saboru, a Sabor zakonodavnom odboru.

U *Obrazložbi vlade o ustrojstvu pučkih škola i preparandija za učiteljstvo općih pučkih učiona u Hrvatskoj i Slavoniji* jasno vidimo u prvim načelima zakonske osnove sekularni temelj novoga zakona, nove odnošaje „...u koje je u pogledu pučke škole stupila država nasprama crkvi.“³⁹ Država predvođena prvacima Narodne stranke odlučno je dala do znanja da isključivo ona ima pravo da predvodi školstvo na svojem državnom teritoriju, obazirući se na „...novovječni zahtjev javnosti i obćenitosti utoliko, u koliko u načelu ne isključuje zajednicu djece različitih vjeroispovjedanja i ukoliko nestaje slobode njihovih sljedbenika, stanujućih u istoj općini, da si zajedničkom snagom mogu osnivati zajedničke učione pučke.“⁴⁰ Crkva nikako nije ostala po strani. Dapače, načelno je pravo Crkve bilo da ona i dalje bude sastavni dio školstva u moralnom smislu, odnosno da samostalno kreira sadržaje predviđene za nastavu vjeronauka kao i sve druge aktivnosti vezane uz religijski odgoj mladeži. Također, i dalje je ostala sudionicom uprave školstva od zemaljskih do općinskih školskih odbora.

No, dva su načela bila daleko iznad svih načela novoga zakona, a ta su „...načela naime obće obveznoga i bezplatnoga polazka pučke učione.“⁴¹ Obvezno i besplatno osnovnoškolsko, odnosno pučko obrazovanje za sve društvene slojeve bilo je veliki modernizacijski korak ondašnjeg hrvatskog društva. Također, takvo je univerzalno obrazovanje za sve bilo pokretačka sila k čežnji i vrijednosti znanja, a s obzirom na školske programe – osnova formiranja budućih generacija stanovništva, odnosno homogenizacije kulturnih polja naroda i jačanja nacionalnoga duha. Ako stavimo po strani loše

35 Nav. dj., str. 174.

36 Prvi vatikanski koncil otvoren je 8. prosinca 1869., a prekinut je 20. listopada 1870. godine.

37 M. Gross, A. Szabo, *Prema...*, str. 404.

38 Više o predradnjama za školski zakon vidi u: A. Cuvaj, *Grada (VI.)...*, str. 362–367.

39 A. Cuvaj, *Grada (VI.)...*, str. 368.

40 Nav. dj., str. 368.

41 Nav. dj., str. 369.

materijalno stanje škola, odjednom je na tisuće učenika počelo učiti iz istih udžbenika pomoću kojih su trebali zadobiti osjećaj zajedništva. „Kroz nastavu povijesti učenici su učili o zajedničkoj prošlosti, na nastavi zemljopisa kroz školske zemljovide dobivali su predodžbu o zajedničkom prostoru, a pomoću standardizirana književnog jezika trebali su participirati u kulturi koja više nije bila vezana samo za lokalnu i regionalnu tradiciju.“⁴² U duhu liberalnih europskih reformi i Mažuranićeva je vlada kroz svoj Prvi školski zakon osigurala svim učenicima unutar svojih granica besplatno, odnosno temeljno četverogodišnje pučko školstvo te ga zakonski obvezala. No, prije svega, taj je zakon na jednoj humanoj razini simbolizirao nadu za boljim životom i svjetlijom budućnošću svih onih tisuća učenika koji su često usred zime dolazili gotovo bosonogi u prohladne učionice kako bi barem naučili dvije vrijednosti temeljne ne samo za svaki narod, nego i civilizaciju uopće – čitati i pisati.

Prije no što je zakon donesen slijedila je još jednom oštra saborska rasprava između onih kojima je glavna deviza bila: „Samo slobodna škola može uzgojiti slobodan narod“⁴³ i onih koji nikako nisu htjeli odustati od uvjerenja da samo Crkva ima „...neosporno pravo, da svu nastavu u školi rukovodi, da školu, kćerku svoju čuva i štiti.“⁴⁴ Braneći primat Crkve nad školstvom, neki su zastupnici borbeno uzvikivali poput onog turopoljskog, kanonika S. Vučetića, da se „...Crkva ne bori iz pohlepe za gospodstvom nad školom, nego za to, što je osvjedočena, da za sreću čovječanstva srce ne smije bez vjere i duh bez uzde ostati, a ona je jedina koja nauk Isusov učiti može.“⁴⁵ Siguran u superiornost svećenika nad „običnim“ učiteljem, dotični je zastupnik u duhu svoga vremena izjavio da samo: „...vjera otkriva sve nužne istine ljudem, koji neimaju nit vremena nit prilike za tegotno traženje istine.“⁴⁶ No, u vremenu kada je govorenje ili branjenje znanstvene istine bilo prava pustolovina, a Biblija, kao što smo vidjeli, smatrana jedinom relevantnom istinom, tek mlada moderna teorija evolucije engleskoga znanstvenika i prirodoslovca Charlesa Darwina također se kao i svugdje u svijetu, koji je još bio omotan religijskim mitom, našla na meti kritike „klerikalnih“ saborskih zastupnika. Sigurno je da je Darwinova knjiga *Podrijetlo vrsta*⁴⁷ imala i u ondašnjoj Hrvatskoj svojih čitatelja, posebice kod učitelja koji su o istoj mogli početi raspravljati u školama, a još je sigurnije da je naišla na neodobravanje kod crkvenih „struktura moći“. Stoga ni ne čudi izjava saborskog zastupnika J. Lehpamera koji je po pitanju kritike nadolazećeg zakona usporedio odnos Crkve i države kao odnos bračnih supružnika koji stoje pred rastavom braka, gdje muž, odnosno država, napušta svoju ženu, odnosno Crkvu. Lehpamerova je izjava po pitanju teorije evolucije bila da „...učitelj nesmije razvijati Darwinove teorije pred djecom. Ako Crkva takove hipoteze uklanja, koje spadaju u kraljevstvo ludosti, čini po narod dobro.“⁴⁸

42 D. Župan, „Utjecaji...“, u: *Scrinia Slavonica*, br. 1, str. 279.

43 ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 161.

44 Nav. dj., str. 163.

45 A. Cuvaj, *Grada (VI.)...*, str. 388.

46 Nav. dj., str. 388.

47 Prvo je izdanje knjige tiskano u Engleskoj 24. XI. 1859.

48 A. Cuvaj, *Grada (VI.)...*, str. 399.

Na kraju je, u dvoboju mjerenja moći, Crkva izašla kao gubitnica jer kao što je i zastupnik dr. M. Posilović u svojem govoru rekao: „Kroz 18 vjekova, što postoji kršć. Crkva, nije joj pošlo za rukom dovesti narode do obćega izobraženja. Ovo dakle, tj. obučavanje držim za posebnu zadaću škole. Treba dakle posebnoga zvanja, samostalnoga stališa, a to je zvanje, stališ učiteljski.“⁴⁹ Moramo naglasiti da kada govorimo o Crkvi kao gubitnici, zapravo govorimo o gubitku moći crkvenih vlasti nad cjelokupnim školstvom i o gubitku moći kakvu je imala posebice kao „konkordatska“ Crkva od 1855. nadalje. No, daleko da su saborski zastupnici koji su podupirali školski zakon bili za to da se Crkva izbaci iz školstva. Kao što smo do sada mogli vidjeti, tako nije bilo. Ono što su oni tražili i što će kasnije zakonom biti osigurano bila je određena ravnopravnost između prava učitelja i svećenika po pitanju školstva. Učiteljima je pripala intelektualna skrb o djeci, a svećenicima moralna. Školski zakon nije dopuštao radi poštovanja prema svim religijama načelo konfesionalne pučke škole, ali je zadržao svoj izraziti religijski karakter, o čemu nam svjedoči i prvi članak školskoga zakona: „Pučkoj je školi zadaćom, da djecu religiozno i čudoredno odgaja, duševne im i tjelesne sile razvija, te ih u potrebitom za građanski život obćem znanju i umienju podučava.“⁵⁰ Znači odnos države prema Crkvi je bio itekako obziran i demokratičan te sasvim suprotan od poprilično „megalomanskih“ izjava saborskog zastupnika i svećenika J. Lehpamera koji je izjavio: „Veli se, da bi svećenstvo rado sva prava nad školom, nu ta prava, gospodo nismo si mi sami dali, ta su nam prava od Boga, ugled naš nam je od Boga, mi smo više od laika, a to naročito u školi. Mi smo majka djetetu, koje se odgojiva, pa bio brat ili tkogod drugi, majka mu je ipak najmilija.“⁵¹ Doista, nakon žurne saborske rasprave naš je prvi školski zakon napokon bio prihvaćen, a stupio je na snagu u listopadu 1875. te kako je *Napredak* onih dana pisao: „...novi je školski zakon stupio u kriepest, postao pūt i krv.“⁵²

Glavne odredbe zakona uglavnom smo do sada spomenuli, a među njima su dekonfesionalnost, obvezno i besplatno školstvo za sve na samome vrhu. No, kako se zakon odnosio prema učiteljima odnosno učiteljicama? Novim su zakonom učitelji postali javni činovnici, ali slično kao i nekada, tako su i danas mnoge odredbe i tumačenja zakona ili određenih zakonskih izraza često nejasne ili dvosmislene. Pa je tako i kod naših učitelja bilo nejasno što je to javni činovnik; je li on državni ili općinski činovnik. Oni koji su zastupali stajalište da škole budu državni zavodi smatrali su da učitelji trebaju biti državni činovnici jer da im je samo tako osiguran ugled i plaća. Drugi su zastupali stajalište da *pravi* učitelj mora biti narodni učitelj koji služi narodu, a narod ga plaća. Općina je u njihovom poimanju zapravo i bila narod, a učitelj slobodan i nezavisan, dok bi kao državni činovnik bio zapravo „oruđe političkih faktora.“⁵³ Na sljedećih

49 Nav. dj., str. 382.

50 ***Prilozi razvoju pluralizma u odgoju i školstvu, (ur. M. Matijević), Zagreb, 1994., str. 3.

51 A. Cuvaj, *Građa (VI.)...*, str. 400.

52 „Rieč o provedbi školskoga zakona“, u: *Napredak*, br. 31, Zagreb, 1875., str. 489. Više o saborskoj raspravi uoči donošenja prvog školskog zakona vidi u: A. Cuvaj, *Građa (VI.)...*, str. 381–434., ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 162–164., D. Župan, *Pučko...*, str. 48–52.

53 ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 170.

nekoliko primjera upoznajmo pobliže te *prave* učitelje koje smo spomenuli kao i probleme s kojima su se susretali u svome, možemo reći itekako javnom životu nakon donošenja Zakona koji ih je s jedne strane oslobodio prijašnje klerikalne kontrole, ali istodobno i stavio pod dodatno „povećalo“ javnosti s obzirom na povećanu idealizaciju učiteljskoga zvanja u ranim godinama formiranja učiteljskoga staleža.

Nikola Šantek, mladi učitelj glavne učione u Samoboru u početku svojeg zaposlenja, kako su javljali nezadovoljni općinski činovnici iz njegova mjesta državnim institucijama u Zagrebu – bio je isprva sklon izgređima. Posjeti krčmama, pijančevanja, često mijenjanje žena kao i redovite tučnjave, to je bila njegova svakodnevnica. Zbog toga je i završio četrnaest dana u zatvoru. No, kako saznajemo, nedugo nakon toga iznenada se prizemljio. Oženio se. Ubrzo nakon toga, jedan od općinskih činovnika u Samoboru javlja da je učitelj nakon ženidbe „...postao muževnijim i ozbiljnijim, te se posvema na svoju korist promijenio“, dok mu je ponašanje bilo „...ne samo bezprijekorno, već upravo pohvale vrijedno.“⁵⁴ Ne znamo je li mu i žena, koja je očito imala neku ulogu u njegovom ponašanju, bila učiteljica, no znamo da je nasuprot njemu, učiteljica Vjekoslava Polaček iz Rakovca u današnjoj Bosni i Hercegovini, postigla od početka izrazitu profesionalnost jer je „... u pučkoj školi u Krnjaku kroz pol godine učiteljsku službu obnašala“ i „... veoma dobar uspjeh pokazala.“⁵⁵ Inače, novim su školskim zakonom „... učiteljice izjednačene u plaći s učiteljima, što je Mažuranićev zakon svrstalo među rijetke zakone u Evropi koji na taj način nisu diskriminirali učiteljice.“⁵⁶ No, zakoni se mijenjaju. Oni koji će uslijediti nakon prvoga, bit će opet po nekim svojim člancima skloni diskriminaciji, „prijeteci“ ženama sankcijama ako se odluče za jedno od temeljnih ljudskih prava – ono da budu nekome supruge, a time i majke.

Bilo da se radi o djeci, bilo o kolegama iz školske zbornice, roditeljima, poznanicima – učiteljeve se izjave i riječi uvijek dvaput važu ili kako je još 1872. bilo primijećeno u *Školskome prijatelju*: „Svaka kuća, svaka obitelj, dapače već isto školsko diete, uzdiže se kao razsudnik nad učitelja.“⁵⁷ Pritom često bezazlena, nesvjesna izjava ili ona iz afekta i šale može imati dalekosežne posljedice, kao što je primjerice bila izjava učitelja Jovana Popovića iz Velike Pisanice koji je u javnosti 16. prosinca 1877. u krčmi u afektu i alkoholiziranom stanju izjavio: „Volim biti pas, nego hrvatski učitelj!“⁵⁸ Zašto je to rekao, točno ne znamo. Alkohol, ljutnja, bijes ili političko nezadovoljstvo tek su neki od mogućih razloga. Najvjerojatnije je u pitanju bilo političko nezadovoljstvo budući da su to bile godine kada se nakon brojnih reformi, preustroja i dijeljenja teritorija Vojna krajina napokon u potpunosti sjedinila s Civilnom Hrvatskom 1881. godine. Velika Pisanica koja se teritorijalno nalazila unutar Bjelovarske županije također je bila i dio Vojne krajine.⁵⁹ Isto tako, to je bilo razdoblje kada se nakon Bosansko-hercegovač-

54 HR–HDA–PRZV–78, sig. VI–41–1873, kut. 58, obavijest od 5. VI. 1874.

55 HR–HDA–PRZV–78, sv. 6, br. 4844, kut. 238, obavijest od 17. XI. 1885.

56 D. Župan, „*Utjecaji...*“, str. 284.

57 „Tegobe učiteljskoga zvanja“, u: *Školski prijatelj*, br. 20, Zagreb, 1872., str. 409.

58 HR–HDA–PRZV–78, sv. 6, br. 156, kut. 113, obavijest od 7. II. 1878.

59 Više o sjedinjenju Vojne krajine s Civilnom Hrvatskom vidi: Branko DUBRAVICA, „Političko-teritorijalna podjela i opseg civilne Hrvatske u godinama sjedinjenja s vojnom Hrvatskom 1871.–1886.“, u: *Politička misao*, br. 3, Zagreb, 2001., str. 159–172.

kog ustanka⁶⁰ Austro-Ugarska spremala za okupaciju Bosne i Hercegovine pa je dosta učitelja bilo pozvano u vojsku, što je također moglo biti izvorom nezadovoljstva. Bez obzira na razlog takvo je ponašanje izazvalo oštre reakcije. Prvo, veliko nezadovoljstvo od strane lokalnih struktura moći poput velikog župana iz Bjelovara, a drugo, i službena istraga iz Zagreba. U pismu umirovljenog natporučnika, nekadašnjeg unionista, a sada uvjerenog pravaša Đure Rukavine od 20. veljače 1878. koje je bilo adresirano na bana Mažuranića vidimo koliko su zapravo „teške“ bile nepromišljene riječi učitelja na lokalno, posebice starije i „pravaški“ orijentirano stanovništvo. Također iz pisma vidimo da je spomenuti učitelj svojim stilom života doslovce provocirao ljude oko sebe, tj. nije se ponašao onako kako se očekuje od jednog *pravog* učitelj trebao. Izdvajam neke dijelove iz spomenutog pisma gdje se natporučnik žali banu: „...Vaša Preuzvišenost u istinu naći će se u čudu iz niže navedenog kad promotri kakove su školske osobe danas pozvane da naš mlađahni naraštaj kao buduće valjane državljane uzgajavaju i kakove posljedice iz njihovog naučnog ploda za našu nam milu domovinu proniknuti mogu... Ovdašnji nedavno namješteni učitelj gospodin Jovan Popović takova je ponašanja koje se ni najprostijem čovjeku ne bi dolikovalo. Gospodin mladi učitelj nije da se samo bedarski ponaša svuda i svagda nego još usuđuje se javno ovim riječima kazati: „Volim biti pas, nego hrvatski učitelj.“ Onda ja pitam? Šta je gospodin Jovan Popović i kako bi se onaj morao zvati koji je ovakovu nakazu za javnog uzgojitelja našeg nam nevinog naraštaja kao što je gospodina Popovića – namjestio.“⁶¹ Nadalje, natporučnik se žali da učitelj „...mladež ne podučava ili posve slabo, a to će se barem naskoro pri ispitu njegovih učenikah pokazati...“⁶², a ono što je za spomenutog natporučnika bilo najgore jest da se učitelj „...kao činovnik, hoću reći državni, neustručava među ionako dosta pokvareni svijet, ovdašnje bosanske bjegunce miješati...“⁶³ Na kraju pisma saznajemo da je sve dodatno pogoršalo situaciju kada je učitelj Srbe nazvao svojom braćom, noseći oko vrata svoje „...najmilije dragocjenosti – srebrenog lanca i na njemu visećeg talira.“⁶⁴

Bolje nije prošao ni Stjepan Ebrić, učitelj u pučkoj školi u Aljmašu u Slavoniji. Ne znamo tko je prvi primijetio učiteljevo „nećudoredno“ ponašanje, no banu Ladislavu Pejačeviću sigurno ga je prijavila osoba iz crkvenih krugova, a najvjerojatnije biskup iz Đakova. Budući da je na kraju pisma potpis Josipa Jurja, dok se prezime teško čita. Kako 1880. u Đakovi drugog biskupa nije bilo, a pismo je poslano iz Đakova 8. srpnja 1880. godine, realna je pretpostavka da je riječ o đakovačkome biskupu Josipu Jurju Strossmayeru. Ako je tome doista tako, to bi moglo dovesti u pitanje tvrdnju u knjizi Mirjane Gross i Agneze Szabo da, kao što smo već ranije citirali, Josip Juraj Strossmayer nije podupirao liberalni školski zakon, ali nije ni podupirao njegove protivnike. Dapače, iz njegovih izjava vidimo da je bio veliki protivnik novoga zakona i da je podupirao njegove protivnike, a isto je tako imao negativni stav prema onima koji su zakon podržavali. No, pogledajmo u čemu se mladi učitelj toliko ogriješio da je

60 Bosansko-hercegovački ustanak naziv je za niz ustanaka unutar Bosne i Hercegovine usmjeren protiv osmanske vlasti. Ustanak je trajao od 1875. do 1878. godine.

61 HR–HDA–PRZV–78, sv. 6, br. 156, kut. 113, obavijest od 20. II. 1878.

62 Isto, obavijest od 20. II. 1878.

63 HR–HDA–PRZV–78, sv. 6, br. 156, kut. 113, obavijest od 20. II. 1878.

64 Isto, obavijest od 20. II. 1878.

„...smutio nećudorednim svojim životom cielu občinu almašku...“⁶⁵ Na početku svojega pisma banu Pejačeviću, biskup napominje da se „stvar“ zbog koje piše tiče pučke škole i religiozno-moralnoga odgajanja djece. Naime, ono što je navodno zasmetalo lokalnome svećeniku u Aljmašu, cijeloj župi, crkvenome stolu i općini bio je ponajprije seksualni život učitelja Ebrića i dijete koje se njegovom krivnjom ili krivnjom nekog drugog muškarca nad istom ženom rodilo. Točnije, kako se kaže u pismu, učitelj je svoje „zlodjelo“ započeo „...pohadjajući neku kuću u kojoj je djevojka poštena stanovala, al’ višeput i samovala, jer su ostali ukućani na posao otići morali. Ovu je okolnost napasnik i zavoditelj upotriebio, da djevojku zavede i oskrvrne, uslijed čega je djevojka s vremenom zaista i otudnila i diete porodila.“⁶⁶ No, učitelj Ebrić nije bio siguran da je upravo on otac djetetu, pa je očinstvo nijekao iako je istražnom duhovnom stolu priznao da je normalno zalazio u djevojinu kuću i s njome „...puteno obćio.“⁶⁷ Naravno, u vremenu kada je seksualnost, posebice u crkvenim krugovima bila tabu tema ili pod „povećalom“, vanbračno je dijete, više za ugled djevojke, nego za ugled učitelja Ebrića, predstavljalo itekako velik problem i osudu od strane društva. Zbog toga je i učitelj Ebrić završio na sudu u Osijeku, iako je dokazivanje očinstva u vremenu prije DNK analiza bilo itekako upitan postupak, čega se pribojavao i biskup koji je od početka želio da se učitelj zbog toga „odstrani“ ili barem „premjesti“. No, daleko veći problem bio je zapravo taj što vlada u Zagrebu nije reagirala na biskupove želje da se učitelju dâ otkaz, a biskup je čak i omalovažavao autoritet vlade, tvrdeći da je učitelj Ebrić, koji je bio tek jedan od stotine učitelja, „štićenik vladin“ i „ljubimac osobiti“ županijskoga školskog nadzornika. Iznad svega, biskup se okomio na novi školski zakon kao krivca za sve i izvor „...mnogih i mnogih zala u današnjoj našoj školi.“⁶⁸ Kako je biskup percipirao novi školski zakon dokazuje i sljedeća njegova izjava iz pisma: „U novijoj dobi stekao je narod naš mnogih nesmotrenih, nezrelih i za naš narod posve neprikladnih zakona, ali mi se čini, da je među tih zakona onaj koji se naših pučkih škola tiče najnesmotreniji, najnezreliji i najneprikladniji, puki snimak tuđih zakona iz kojih je pobrano ono što je najlošije.“⁶⁹ Dalje napominje da je glavna zadaća toga zakona da radi na tome da se crkveni utjecaj iz škole potpuno isključi pod stalnim geslom nekih zagrebačkih učitelja koji se sada pokušava nametnuti i svima ostalima, a to je Voltaireov poklič: „Érasez l’infâme!“⁷⁰ Također, biskupovo nezadovoljstvo novim zakonom vidljivo je i u pokušaju da se u gradu Osijeku u katoličku školu uvede Židovka kao učiteljica što je za njega bio znak „...da se je pokušalo Boga i vjeru kršćansku satrti i pukim indiferentizmom ili što je jedno nihilizmom zamieniti.“⁷¹ Kako dalje saznajemo, dodatan strah spomenutog biskupa bio je da narod „očevidno propada“ te ako se mladi učitelj Ebrić smjesta ne smijeni, da će biti primoran po svojoj „...dužnosti biskupskoj... roditeljima

65 HR–HDA–PRZV–78, br. 1540, kut. 120, obavijest od 8. VII. 1880.

66 Isto, obavijest od 8. VII. 1880.

67 Isto, obavijest od 8. VII. 1880.

68 Isto, obavijest od 8. VII. 1880.

69 Isto, obavijest od 8. VII. 1880.

70 „Uništite bestidnicu!“, poznati poklič francuskog prosvjetitelja, književnika, filozofa i povjesničara François Marie Aroueta Voltairea koji se odnosi na prosvjetiteljsku kritiku Crkve.

71 HR–HDA–PRZV–78, br. 1540, kut. 120, obavijest od 8. VII. 1880.

u Almašu u ime crkvene oblasti i pod prijetnjom crkvene kazne zabraniti djecu svoju u školu slati u kojoj učitelj je čovjek smutljivac i nemoralan i koji crkvenu oblast očevidno prezire.⁷² Ne znamo kakva je bila daljnja sudbina učitelja Ebrića nakon što je bio izložen javnoj, odnosno crkvenoj osudi zbog svoga ponašanja, no znamo da ga je zakon štitio i najvjerojatnije je dobio neku disciplinsku kaznu. Aljmaš je najvjerojatnije napustio pošto se od 1880., znači iste godine kada je bio napadnut od strane crkvenih vlasti, spominje kao glavni učitelj u Ladimirevcima nedaleko od Valpova gdje je službovao od 1880. do 1916. i bio aktivan u kulturnome i društvenome životu cijeloga kraja. Također je bio prvi koji je započeo s pisanjem spomenice i ljetopisa škole, a ono po čemu je najzaslužniji i po čemu ga slave učenici osnovne škole u Ladimirevcima još i danas jest da je Ebrić bio inicijator gradnje nove škole u Ladimirevcima koja je bila dovršena 1900. godine.

Iako ga je osječki gradonačelnik Nikola Živanović proglasio kartašem i „noćnjakom“, učitelj donjogradske osječke pučke učione Bogdan Penjić nije napustio svoju službu, štoviše Osijek ga do današnjih dana pamti kao jednog od svojih „velikana“. No, i on se trebao nositi s raznim tračevima i interesnim podmetanjima, posebice zbog toga jer je pripadao Stranci prava. Pa iako su se prema zaključcima *Treće opće učiteljske skupštine*⁷³ održane u Osijeku 1878. učitelji mogli i bili dužni baviti politikom u interesu svoga naroda, za vrijeme banovanja unionista Ladislava Pejačevića biti pristašom Stranke prava, a da se ne doživi neki oblik represije ili optužbe, nije bilo lako. Dapače, mnogi su pravaši za vrijeme toga bana protjerani, zatvarani ili bili izloženi drugim oblicima represije. Kakav je bio Pejačevićev stav prema pravašima, vidimo i iz njegova pisma od 18. srpnja 1880. koje je bilo namijenjeno Pavlu Muhiću, suautoru zakonske osnove Prvoga hrvatskog školskog zakona iz 1874. i predstojniku Odjela za bogoštovlje i nastavu zemaljske vlade za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju. U svome pismu Pejačević otvoreno kritizira pravaše, tvrdeći „...da su razvratna načela te stranke zarazila osobito među mladjim učiteljstvom donekle srednjih, a osobito pučkih školah, ter je upravo užasno pomisliti, kakovo su sjeme ljudi te vrsti podobni zasijati u duše mladeži kojoj oni imadu biti odgojitelji.“⁷⁴ Dalje u pismu nastavlja da mu je „...čvrsta odluka, takovih elementah u školi pod nipošto netrpati ter ih, gdje se na njih naidje, svom strogošću odstranjivati.“⁷⁵ Na kraju pisma izrazio je želju da se svim lokalnim činionicima vlasti odnosno njegovim pristašama naredi da ga o učiteljima za koje se sumnja da su pravaši ili simpatizeri Stranke prava obavijesti kako bi se moglo djelovati. Na izborima 1881. bilo je vidljivo da Stranka prava ima mnogo pristalica u svim društvenim slojevima, na što je dodatno pojačana „hajka“ na učitelje koji su bili pristaše pravaša, poput onih u Hrvatskome zagorju, osobito u Klanjcu i Petrovskom.⁷⁶

72 Isto, obavijest od 8. VII. 1880.

73 Više o spomenutoj učiteljskoj skupštini vidi u: ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 170–171.

74 HR–HDA–PRZV–78, br. 2117, kut. 120, obavijest od 18. VII. 1880.

75 Isto, obavijest od 18. VII. 1880.

76 HR–HDA–PRZV–78, br. 1850., kut. 169, obavijest od 14. VII. 1881.

Tri godine nakon što je ban Pejačević započeo progoniti pravaše, osječki je gradonačelnik 31. kolovoza 1883. po nalogu Visokog Predsjedništva u Zagrebu poslao pismo u kojem se žali na aktivnosti spomenutog učitelja Bogdana Penjića. On je „...noćnjak, a k tomu strastveni kartaš i da čestoputah upravo iz krčme u učionu ide...“⁷⁷, bile su tek početne optužbe gradonačelnika. Učitelj Penjić, kao i ranije spomenuti učitelji, nije svojim načinom života odgovarao idealiziranoj slici *pravoga* učitelja. Navodno Penjićevo „loše“ ponašanje gradonačelnik nije htio javiti županijskome školskom nadzorniku jer se isti „...gotovo sa svima učiteljima... pri zdravicama pobratio“⁷⁸, a napose s učiteljem Penjićem s kojim „...u najintimnijim snošajima stoji...“⁷⁹ Ne znamo jesu li spomenuti školski djelatnici pomno čitali *Napredak* iz 1876. koji se ionako podrazumijevao kao dio stručnog usavršavanja učitelja, no što se tiče spomenutih zdravica u krčmama ili srčanih pobratimstava među muškarcima, i u *Napretku* se upozoravalo učitelje da se suzdržavaju bratinstva „...kod punih čaša s ljudimi, koji nisu dio našega stališa.“⁸⁰ Shvatili mi to ozbiljno ili ne, u istom se članku dalje nastavlja: „Podloga je tomu bratinstvu traljava, jerbo se često kod toga ne obaziru na inteligenciju i moralitet; tu se većinom siromasi ignoruju, a bogatijim se laska. Taj „ti“ bio je često uzrokom svađi i neprijateljstvu; ima naime ljudi, koji neznadu štovati pobratimstva. A najgore je, kad si novi pobratimi bezobzirno i nepromišljeno sve otkriju, da je jedan drugom, reć bi, u dušu vidio.“⁸¹ Jedno je sigurno, a to je da osječki gradonačelnik u spomenutom slučaju nije podržavao pobratimstva.

Budući da je Penjić bio pravaški orijentiran, sigurno je čitao časopis Stranke prava, *Slobodu*, koju je ban Pejačević zabranio. To je i bila sljedeća „optužnica“ osječkoga gradonačelnika koji je dalje u pismu optužio Penjića da je pristaša pravaškoga časopisa *Slobode* i da uvijek unaprijed zna o čemu će se u novome broju časopisa pisati. Ni *Pčelarsko društvo u Osijeku*, po kojemu nam je učitelj Penjić danas najpoznatiji jer je bio njegov glavni osnivač i tajnik, nije bilo pošteđeno gradonačelnikovih optužbi. Navodno su članovi toga društva, prema gradonačelnikovim riječima, bili i pristaše *Slobode*, a na svojim su sjednicama raspravljali o pravaškim urotama i budućim člancima u *Slobodi*. Ne možemo, kao što je činio osječki gradonačelnik u svome pismu, nagađati o čemu su članovi pčelarskog društva raspravljali, a među kojima je zasigurno bilo pravaša, no znamo da je zahvaljujući učitelju Penjiću koji je nabavio prvu pčelarsku košnicu još 1871. godine kada je postao učiteljem, hrvatsko pčelarstvo doživjelo zavidan procvat, jedinstven na jugoistoku Europe. S druge strane, samo nabranje kulturnih i društvenih aktivnosti spomenutog učitelja do kraja njegova života 1918. nadmašuje stranice ovoga rada i zaslužuje poseban rad posvećen samo njemu. Spomenimo da je zajedno s hrvatskim arheologom i povjesničarom umjetnosti Ćirom Truhelkom osnovao učiteljsko društvo *Zajednica* u Osijeku, zatim i Hrvatsku građansku čitaonicu, dok je vrhu-

77 HR-HDA-PRZV-78, sv. 6, br. 3357 (3481), kut. 184, obavijest od 31. VIII. 1883.

78 Isto, obavijest od 31. VIII. 1883.

79 Isto, obavijest od 31. VIII. 1883.

80 Milan KOBALI, „Na čemu da se osniva učiteljska popularnost?“, u: *Napredak*, br. 12, Zagreb, 1876., str. 181.

81 M. Kolabi, „Na...“, u: *Napredak*, br. 12, str. 181.

nac svega bilo njegovo biranje kao zastupnika u zajednički Hrvatsko-ugarski sabor.⁸² Zanimljivo je da je upravo u vrijeme kada je osječki gradonačelnik pisao svoju upitnu „optužnicu“ protiv učitelja Penjića, ban Pejačević 24. kolovoza 1883. podnio ostavku, nakon narodnoga nemira u Hrvatskoj koji je uz materijalnu oskudicu bio posljedica sve veće mađarske hegemonizacije, počevši već od dvojezičnih grbova na zagrebačkim financijskim uredima. No, umjesto promjene, Hrvatska je nakon Pejačevića stupila u svoje dvadesetogodišnje razdoblje „mađarizacije“ (uz već prisutnu „germanizaciju“) pod banom Károlyjem Khuenom-Héderváryjem koji je malo toga radio u realnom hrvatskom interesu. Ali je zato Pravoslavnoj crkvi u Hrvatskoj na osnovi svoje popustljive politike prema Srbima dodijelio olakšice pri radu i otvaranju srpskih konfesionalnih škola, makar im nije dopustio ono što su Srbi zahtijevali– autonomiju, već su one i dalje bile pod nadzorom vlade.⁸³

Za kraj našeg razmatranja o učiteljima Trojednice nakon donošenja Prvoga školskog zakona, spomenimo i slučaj senjskoga učitelja Zvonimira Tkalca. Ispravno rješavanje problema delinkvencije, odnosno nemara i neposluha kod učenika, a posebice u uvjetima prenatrpanih učionica, bilo je jedno od čestih pitanja, kako na učiteljskim skupštinama, tako i u njihovim časopisima. Često se pribjegavalo upotrebi sile, odnosno „šibe“ u razredima unatoč upozorenjima jednog dijela pedagoga i učitelja. Jedan od onih koji je bio protiv tjelesnog kažnjavanja učenika bio je jedan od prvih pedagoških pisaca u nas, Samoborac Skender Fabković koji je u *Napretku* još 1873. primijetio da: „Kaznimo li si pako djecu šibom poradi prestupaka, kojim je uvijek uzrok kuća joj, svijet; dakle ne u njoj, već izvan nje: to je opet očito, da griješimo, jer si, krivo i zlo kazneć, prestupnike unesrećujemo, čim jim pribavljamo zlo, nepako dobro, što bismo ga morali po dužnosti svojoj.“⁸⁴ No, nakon što su jedno vrijeme iz škole izbačene tjelesne kazne, delinkvencija kod učenika je porasla toliko da se 1879. velika većina učitelja izjasnila opet za uvođenje tjelesne kazne u školama. Jedan od njih zasigurno je bio i spomenuti učitelj iz Senja. Dapače, on nije kažnjavao samo delikvente, već se nemarno i krajnje nepošteno podnio prema bolesnome učeniku Eugeniu, kojeg onda roditelji više nisu slali istomu učitelju u školu. Prema „ljutitom“ pismu koje je 26. siječnja 1883. poslao učenikov otac Vincenzo Scarpa školskome odboru u Senju saznajemo da: „Dijete koje, kašto i liječnik dobro znade imade već od porođaja njeku organsku manu, prituživalo se je već i prošle godine više puta, da dotični učitelj na višekratnu molbu ne

82 Više o životu učitelja Bogdana Penjića vidi na službenim stranicama *Pčelara Panonije* (Županijski savez pčelara Osječko-baranjske županije). Link na članak: http://www.pcelari-panonije.com/index.php?option=com_content&view=article&id=468:osijek-je-kolijevka-hrvatskog-pelarstva-&catid=136:koljevka (pristup ostvaren 26. XII. 2012.). Također, više o osječkome pučkom školstvu vidi u: Vinko IVIĆ, „Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću“, u: *Anali zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 25, Osijek, 2009., str. 103–130.

83 Više o pitanju Srba i školstva u Hrvatskoj za vrijeme banovanja Ivana Mažuranića i manjim dijelom Károlya Khuena-Hédervárya vidi u: Dalibor ČEPULO, „Ivan Mažuranić: liberalne reforme Hrvatskog sabora 1873.–1880. i srpska elita u Hrvatskoj“, u: *Dijalog povjesničara-istoričara: Herceg-Novi*, Herceg Novi, 2001., str. 269–285.

84 Skender FABKOVIĆ, „Ponavljam: neuzgajajmo si, neplemenimo si mladeži tjelesnom kaznom“, u: *Napredak*, br. 16, Zagreb, 1873., str. 243.

htjede djetetu dopustiti, da pusti vodu, a najboljim dokazom toga jest to, da je isto zbilja nekoliko puta, što inače njegova mana nije, kući se mokrim rubljem vratilo.⁸⁵ Čitajući dalje pismo saznajemo da je učitelj, koji je očito bio strožeg karaktera, pošto je bio i učitelj tjelovježbe na Realnoj gimnaziji u Senju, učenika Eugenia nazvao magarcem samo zato jer mu se nije sviđalo, odnosno jer je prezirao njegovo talijansko podrijetlo. I upravo je učenikova narodnost bila trn u oku učitelja Tkalca, kao i njegove žene, učiteljice Vere Tkalec, jer su oboje pripadali Stranci prava zbog koje su kao i svi ostali učitelji pravaši za vrijeme bana Pejačevića bili pod povećalom vlasti. Tek nekoliko dana nakon gore spomenutog pisma, oboje su sudjelovali u neredima i tučnjavi u Senju između pristaša bana Pejačevića s jedne strane i Stranke prava s druge.⁸⁶ Tako su se neki pravaški orijentirani učitelji okrenuli sve nasilnijim metodama i stavovima pretvarajući se u sve ono negativno što su dotad vidjeli samo u drugima.

No, po pitanju tjelesnoga kažnjavanja, slučaj malogoričkog učitelja Ivana Kodrića zasjenjuje sve ostale. Spomenimo tek neke od njegovih „pedagoških“ mjera. Učenicu Maricu Tonkovićevu tako je po licu pljusnuo „...da joj je lice oteklo, meso u ustijuh gnjiliti počelo i zubi joj poslie izpali; Martina Vidušića tablom tako po glavi udario, da mu je glavu znatno ozliedio; Matiju Pucovića tako u tablu bacio, da ga je krv oblijala; Josipa Rujevčića tako u strah natjerao, da je diete kroz prozor skočilo, ter si prsa ozliedilo; napokon Doricu Bezuhovu na pod bacio, ter joj nogom na vrat stao...“⁸⁷, a navodno je Dorica naknadno od siline udarca i oglušila. Zbog toga, ali i zbog drugih zamjerki koje su se pripisivale učitelju Kodriću, vlada u Zagrebu odlučila je 16. veljače 1872. da će Kodrić biti lišen učiteljske službe. No, pismeno rješenje te odluke nikada nije stiglo do spomenutog učitelja, jer je Ivan Kodrić 19. veljače 1872., navodno vidno potresen i razočaran jer su ga lokalne vlasti tužile vladi, umro.

Unatoč tomu što je većina naprednih učitelja zagovarala jednu pedagogiju sa smanjenim kaznama ili barem drugačijim od tjelesnih, izrazita tjelesna kazna ostat će i dalje dijelom svakodnevice velikoga broja učitelja. Strah, nasilje nad umom i tijelom, kod mnogih će učitelja i dalje ostati sredstvom postizanja discipline. Bilo je razdoblja, kao što smo napomenuli, kada je tjelesna kazna bila zabranjena, a onda se nakon kraćeg vremena pokazalo da učitelji nisu mogli čuti ni vlastite misli u učionicama zbog prevelikog broja (u rijetkim slučajevima do devedeset) učenika po učitelju, pa je „šiba“ opet uvedena. Umjesto da budu mjesta kamo će, kao što je već i Skender Fabković konstatirao, učenici s veseljem dolaziti i ondje se formirati u odrasla čovjeka – škole u Hrvatskoj i dalje su ostale mjesta u kojima nije bilo mogućnosti za razvoj djeteta, gdje strah od kazne ne bi bio stalna misao pratilja koja je smirivala učenika, poticala ga na rad, ali ga i provocirala i poticala na buntovništvo i nerad. Često je pak bilo tako da su djeca, došavši kući iz škole, također doživjela verbalnu i fizičku agresiju od strane svojih roditelja,

85 HR–HDA–PRZV–78, sv. 6, br. 218, kut. 171, obavijest od 26. I. 1883.

86 Više o slučaju Zvonimira i Vere Tkalec, kao i ostalih hrvatskih učitelja – pristaša Stranke prava, posebice učiteljice Anke Tkalčić, vidi u: Jasna TURKALJ, „Pohvale i kazne «krasnom spolu» zbog potpore Stranci prava u banskoj Hrvatskoj 1880-ih“, u: *Časopis za suvremenu povijest*, br. 1, Zagreb, 2009., str. 171–193.

87 Adolfo WEBER, „Istina na vidjelu“, u: *Školski prijatelj*, br. 13, Zagreb, 1872., str. 204.

bilo zbog škole, kućanskih poslova ili nekih drugih razloga.⁸⁸ Tjelesno kažnjavanje učenika stoga možemo uzeti kao jednu od kritika dijela slobodoumnih odnosno naprednih učitelja. No, moramo i razumjeti da su se novi zakon, kao i naprednije pedagoške reforme, a time i pedagoška naobrazba učitelja sporo provodili, a po pitanju napuštanja tjelesnog kažnjavanja učenika ostat će aktualni duboko u drugu polovinu 20. stoljeća.

Problemi s disciplinom u školi te odnosima učitelja i učenika bili su tek mali dio problema koji su pratili pučko školstvo, odnosno život učitelja i učenika još mnogo ranije od donošenja prvoga školskog zakona, ali i nakon njega. Kao prvo, s jedne materijalne strane na prostoru gdje se zakon počeo primjenjivati, škole u mnogim slučajevima nisu bile dovoljno opremljene. U većim je gradovima situacija još bila dobra, no neke su škole na selima radile u vrlo teškim uvjetima. Iako je zakonom bilo regulirano financiranje pučkih škola, realnost je bila takva da se općine često nisu brinule za škole. Kao što je već Ivan Filipović⁸⁹ primijetio 1876. putujući zimi po pučkim školama civilne Hrvatske – mnoge škole nisu imale propisana školska učila, pa čak ni spužve, niti krede, a ni tinte. Dalje dodaje: “K tomu je još mnogo škola koje su više čemu drugomu nego li školi nalične, u kojih se djeca nigda zdrava zraka ne uživaju, u kojih nam se naš naraštaj fizično upravo truje, a ne uzgaja, u kojih su klupe da je prava tortura u njih sjediti i raditi... Tu dakle nije nikakvo čudo, ako se slabe ili nikakove koristi od škola nevidi: dapače u takvih je okolnostih pravo čudo, ako se išta postigne.”⁹⁰

Također, uz slabu opremljenost škola, velik je problem učenika bilo i sveprisutno siromaštvo na selu, pa su i zbog toga mnogi roditelji bili prisiljeni svoju djecu zadržati kod kuće. No, u većini slučajeva, kod kuće djeca nisu provodila dane u igri, već su ravnopravno izvršavala svoje poslove u domaćinstvu; posebice za vrijeme sijanja ili žetve sezonskih poljodjelskih kultura, kada bi i ona djeca koja su pohađala školu izostajala s nastave, a po povratku teško pratila nove nastavne sadržaje. Isto tako, kod siromašnijih obitelji s više djece bilo je čak slučajeva da je po troje braće dijelilo primjerice jedne čizmice za školu, a da ne govorimo o dječjim nogama omotanim u stare krpe usred najhladnijih zimskih mjeseci. Bolestima su tu bila otvorena vrata. Učenici su najčešće болоvali od kozica, šarlaha, hripavca, trahoma, ospica i dizenterija. S druge strane, učitelji su najčešće obolijevali od, kako su je nazivali, *učiteljske bolesti* – „sušice“. Tome je jedan od glavnih razloga bilo loše materijalno stanje škola, vlažni zidovi i hladnoća, a uza sve to učitelji su u većini slučajeva imali obvezu održavanja školske zgrade: od krečenja zidova pa do loženja vatre.⁹¹ Usred svega toga, učiteljima se plaće nisu redo-

88 Više o pitanju disciplinarnih postupaka protiv učenika prije i za vrijeme prvoga školskog zakona vidi u: Stjepan Basariček, „Trebalo li se ukinuti tjelesnu kaznu?“, u: *Napredak*, br. 24, Zagreb, 1872., str. 185–186, Josip KLOBUČAR, „Neke misli o tjelesnoj kazni u pučkoj školi“, u: *Napredak*, br. 9, Zagreb, 1873., str. 129–136, Ljubojke DLUSTUŠ, „Tjelesna kazna u školi“, u: *Napredak*, br. 21, Zagreb, 1876., str. 321–327.

89 Ivan Filipović je u to vrijeme bio zagrebački županijski školski nadzornik.

90 Ivan FILIPOVIĆ, „Na obranu pučkog učiteljstva“, u: *Napredak*, br. 12, Zagreb, 1876., str. 178.

91 Više o materijalnom stanju hrvatskoga školstva u navedenom razdoblju, kao i zdravstvenom stanju učenika i učitelja vidi: Suzana JAGIĆ, „Učiteljstvo kotara Ivanec od sredine 19. stoljeća do 1918. godine“, u: *Radovi*, br. 1, Zagreb, 2008., str. 175–187, Dunja MODRIĆ-BLIVAJS, „Pedagoški standardi nekad i danas“, u: *Povijest u nastavi*, br. 9, Zagreb, 2007., str. 27–36, Ivan Filipović, „Pomor među učiteljstvom hrvatskim tečajem školske godine 1875./6.“, u: *Napredak*, br. 7, Zagreb, 1877., str. 97–98.

vito isplaćivale. „Državna je služba bila siguran izvor prihoda, a u učiteljskom staležu i stalan izvor nezadovoljstva, jer su učiteljske plaće bile pri dnu ljestvice činovničkih plaća u Hrvatskoj te među najnižim učiteljskim plaćama u europskim zemljama.“⁹²

Dodatan je problem također predstavljao nedostatak škola i stručnih učitelja pa je bilo na stotine mjesta u kojima djeca nisu mogla polaziti školu.⁹³ Posebice je problem nestručnoga učiteljskog kadra bio velik u Bjelovarskoj županiji, kao što se vidi iz interpelacije narodnog zastupnika Ignjata Matkića od 7. rujna 1876. u kojoj on među ostalim kaže da je problem pučkih škola u Bjelovarskoj županiji velik „...jer tamo ima učiteljah po zakonu potpuno osposobljenih, a ima ih i takovih, kojima su u. Vojnoj krajini dozvoljavane pogodnosti za osposobljavanje za učiteljsku službu..., a ima ih napokon i takvih koji neimaju nikakova usposobljenja.“⁹⁴ Iako nam se čini da su svi ondašnji spomenuti školski problemi aktualni ili barem u nekim svojim domenama slični današnjima, jedan ipak više ne postoji. U prvome planu bio je to problem učiteljica koji im je itekako zagorčio život i odluku da se bave svojim pozivom. Govorimo o članku 152. novoga školskog zakona iz 1888. godine.

Iako *Zakon o uređenju pučke nastave i obrazovanja pučkih učitelja u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji* iz 1888. „...u svojim bitnim odrednicama ostaje na tragu zakona iz 1874.“⁹⁵, spomenuti 152. članak toga zakona posebno nam je interesantan jer je, kao što smo već prije spomenuli, bio diskriminirajući nad ionako u ondašnjem društvu diskriminiranim ženama kojima je sada indirektno nametnut i celibat. Prema spomenutom članku: „Uda li se koja učiteljica, smatrat će se, da se je dobrovoljno službe odrekla...“, a tome se još kao utjeha dodaje „...no koja služi preko 5 godina, dobiva otpremninu u iznosu od jednogodišnje plaće.“⁹⁶ Sreću u nesreći imale su jedino one učiteljice koje su već bile udate pa nisu morale napustiti službu. Razlog zašto je uopće takav zakon (članak) donesen i zašto će biti na snazi sve do 1914. jednostavan je i dio je patrijarhalne kulture, tradicije i kreiranja mentalnih sklopova ljudi u kojima je žena ipak po prirodi bila predodređena da bude dobra majka, supruga i kućanica – slabiji spol o kojem se muž treba brinuti. Ako je i postojala obrnuta situacija, bila je ona više sramotna, nego pohvalna, iako je do tada Europa svoje najprosperitetnije razdoblje mogla zahvaliti upravo ženskim vladarima, od Velike Britanije preko bivše Habsburške Monarhije pa do carske Rusije. U literaturi su brojni primjeri o tome kakav je bio ondašnji pogled na žensku stvarnost. Tako primjerice u *Petom godišnjem izvješću o gornjogradskoj glavnoj dječjačkoj i djevojačkoj učioni u Osieku na koncu školske godine 1867./8.* u članku koji se ticao odgajanja mladeži vidimo da bi u idealnom smislu svaka učenica, kao i svaka žena, trebala biti „...pobožna i dobra u obće, zatim verna drugarica, razumna mati i

92 Š. Batinić, S. G. Škalamera, *Učitelji...*, str. 82.

93 Tako je 1877. bilo takvih 320 mjesta, a 1884. godine 242 mjesta. Više vidi u: ***Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj, (ur. D. Franković), str. 169.

94 HR-HDA-PRZV-78, sv. 6, br. 1164, kut. 104, obavijest od 7. IX. 1876.

95 D. Župan, *Pučko...*, str. 69.

96 ***Školski zakon od 31. listopada 1888. s provedbenim naredbama i načelnim rješenjima, (ur. A. Cuvaj), Zagreb, 1901., str. 700.

štedljiva domaćica“ da bi postala „ono što bit mora.“⁹⁷ Dalje se nastavlja da su tako mislili i stari Dubrovčani koji nisu, kao što je u novije vrijeme u tadašnjem Osijeku postao običaj, od svojih kćeri pravili „šupljoglave mudrakinje koje da o svem govore a neznadu ništa, nakićene lutke koje su spoljašno uzorite, a nutrašnje slabe il nikakve vrédnosti...“⁹⁸

I Mažuranićev školski zakon nije bio jednak po pitanju onoga što bi učitelji i učiteljice trebali učiti u preparandijama⁹⁹, dapače postojala je određena spolna politika školstva kojoj je glavna zadaća bila izgradnja poželjnog, podobnog ženskog identiteta. Tako je samo učiteljima prema članku 81. bilo dopušteno da uče matematiku (aritmetika, algebra i geometrija), gospodarstvo i obrtoslovlje, geometrijsko i prostoručno crtanje, guslanje i orguljanje. No, zato im nije bilo dozvoljeno učiti ono što su među ostalim prema članku 82. trebale učiteljice, a to su kućanstvo, ženska ručna djela i za razliku od matematike kod učitelja, računstvo. Također, i po pitanju povijesti može se vidjeti nejednakost između onoga što su trebale „znati“ učiteljice i onoga što je bilo namijenjeno obrazovanju učitelja. Naime, učitelji su učili zemljopis i povijest s posebnim fokusom na domovinu i njezin ustav, dok su učiteljice učile taj isti predmet, ali bez stavke koja govori o ustavu. No, iako će stav da „...ništa nije odurnijega od takozvane emancipovane žene, koja u zanižanju svega božanstvenoga hoće tim da pretiče muža...“¹⁰⁰, obilježiti i desetljeća 20. stoljeća, biti učiteljicom ipak je dugo bio jedini javni posao koji su žene mogle obavljati, a sve veća „feminizacija“ učiteljskoga zvanja bila je također jedan od razloga pooštrenih mjera prema učiteljicama.¹⁰¹ Ipak, uz ženski licej, otvarale su se djevojačke škole diljem Hrvatske.¹⁰² Pa iako još dugo neće doći vrijeme „velikih“ javnih žena u očima konzervativnog i patrijarhalnog društva, ipak su postojale „velike“ žene koje su otvorile vrijeme promjena koje se više nisu mogle zaustaviti. Među takvima je bila i učiteljica Marija Jambrišak, žena koja je među prvim u Hrvatskoj tražila jednake uvjete rada i plaće za sve. Također bila je prva žena koja je 1871. počela polaziti bečki *Paedagogium*, a 1895. postala prvom studenticom na Zagrebačkom sveučilištu zajedno sa svojim kolegicama Jagodom Truhelkom, Natalijom Wickerhauser, Marijom Horvat i Camillom Lucerne.¹⁰³ No, ni Jambrišakova se nije mogla u potpunosti osloboditi duha i mentaliteta svoga vremena, spolnih „ograničenja“ koja su joj na jednoj mentalnoj razini

97 Andrija PAKŠEC, „Kakvo treba da bude odhranjivanje i obuka mladeži“, u: *Peto godišnje izvješće o gornjogradskoj glavnoj dječjačkoj i djevojačkoj učioni u Osijeku na koncu školske godine 1867./8.*, Osijek, 1868., str. 5.

98 Nav. dj., str. 5.

99 Preparandije su bile zavodi u kojima su se budući učitelji i učiteljice pripremali i osposobljavali za učitelje pučkih škola.

100 Šime VUDY, „Zvanje žene i njezin uzgoj“, u: *Napredak*, br. 17, Zagreb, 1888., str. 260.

101 Više o obrazovanju žena u drugoj pol. 19. st. vidi: Dinko Župan, *Obrazovanje žena u Bansknoj Hrvatskoj (1868.–1918.): doktorski rad* (neobjavljen, dostupan u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu), Zagreb, 2006., Dinko Župan, „Dobre kućanice: obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice 19. stoljeća“, u: *Scrinia Slavonica*, br. 1, Slavonski Brod, 2009., str. 232–256.

102 Vidi više u: Ida OGRAJŠEK GORENJAK, „Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu“, u: *Povijest u nastavi*, br. 2, Zagreb, 2006., str. 147–175.

103 Vidi više u: Maghan HAYS, „«Valjane majke» i «blage kćeri»: odgoj i izobrazba žena u nacionalnom duhu u Hrvatskoj 19. stoljeća“, u: *Otium*, br. 4/1-2, Zagreb, 1996., str. 85–95.

davali osjećaj, odnosno uvjerenje da posjeduje manje sposobnosti nego njezini muški kolege, posebice po pitanju odgajanja učenika u muškim pučkim školama. Tako u jednome svome članku iz 1883. piše da učiteljice „...i kao matere i kao učiteljice uzgajaju ženski rod; u tih granicah njihova djelovanja ne manjka im priznanje, ali nemojmo stiskati mužku čud u kalup ženske čudi; ne dopustimo, da nam mužka mladež omlitavi duševno već za rane dobe, a tim postane nesposobna za odredbu i zadaću, koja joj je u svijetu namijenjena, da naime «svietom vlada»“.¹⁰⁴

* * *

Po čemu je Mažuranićev zakon bio toliko značajan, kao i Khuenov, makar po nekim člancima rigorozniji, svjedočeći nam tako da ni jedan zakon nije savršen? Ono što je, smatram, najvažnije po pitanju našeg prvog školskog zakona iz 1874. jest da je on neizbježno označio vrijeme promjena za sve činioce hrvatskoga školstva. Poboljšao je položaj učitelja; definirao je učitelja i povećao njegova prava. S druge strane, smanjio je prava Crkve u školstvu kakva je imala do te godine. Isto tako, zakon je zajedno sa suvremenicima koji su ga stvarali po prvi put ponudio djeci, zapravo obvezao ih na opće i univerzalno obrazovanje. Konačno, Mažuranićev je školski zakon, uz brojne zakone koji su za njegova banovanja doneseni, poput Zakona o sveučilištu, označio prekretnicu kako hrvatske školske stvarnosti, tako i društva uopće. Sukladno tome, od 1874. možemo gledati na školstvo u Hrvatskoj prije i nakon te godine. Prije te godine imamo jedan oblik školstva koji je bio pod izrazitim utjecajem Crkve sa stalnim nastojanjima učitelja za promjenom njihova položaja. U godinama nakon 1874. imamo, unatoč problemima, definiranog učitelja, štoviše ponekad i malo pretjerano idealiziranog, ali opet čovjeka koji pokušava unutar svojeg razreda prenijeti vrijednost znanja na jednoj stručnijoj razini od one koja se prije kod pojave problema često pozivala na nadnaravnu pomoć. Obrazovni je sustav bio stvoren, a njime i otvoren put k jednom otvorenijem, obrazovanijem te gospodarski razvijenijem društvu.

IZVORI I LITERATURA:

Arhivsko gradivo:

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu

Fondovi:

Predsjedništvo zemaljske vlade (PRZV), kut. 58, 104, 113, 120, 169, 171, 184, 238.

Knjige i članci:

1. „Program“. (1859). *Napredak*, 1 (1), str. 1-4.
2. „Svojstva dobra učitelja“. (1872). *Školski prijatelj*, 5 (4), str. 51-53.
3. „Tegobe učiteljskoga zvanja“. (1872). *Školski prijatelj*, 5 (17), str. 406-410.
4. Basariček, S. (1872). Treba li se ukinuti tjelesnu kaznu. *Napredak*, 12 (24), str. 185-186.

¹⁰⁴ Marija JAMBRIŠAK, „Učiteljice u obćih pučkih školah“, u: *Napredak*, br. 20, Zagreb, 1883., str. 312.

5. Basariček, S. (1875). Naš novi zakon za pučke škole. *Napredak*, 16 (4), str. 49-51.
6. Batinić, Š. i Gaćina Škalamera, S. (2009). *Učiteljice i učitelji u Hrvatskoj 1849.-2009*. Zagreb: Hrvatski školski muzej.
7. Blivajs, M., D. (2007). Pedagoški standardi nekad i danas. *Povijest u nastavi*, 5 (9), str. 27-36.
8. Cuvaj, A. (1901)., *Školski zakon od 31. listopada 1888. S provedbenim naredbama i načelnim rješidbama*. Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare.
9. Cuvaj, A. (1910). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od 31. prosinca 1851. do 20. listopada 1860. - svezak IV*. 2. izd. Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare.
10. Cuvaj, A. (1910). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od 20. listopada 1860. do 20. travnja 1868. - svezak V*. 2. izd. Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare.
11. Cuvaj, A. (1910). *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas: Od 20. travnja 1868. do 31. svibnja 1875. - svezak VI*. 2. izd. Zagreb: Tisak kraljevske zemaljske tiskare.
12. Čepulo, D. (2001). Ivan Mažuranić: liberalne reforme Hrvatskoga sabora 1873.–1880. i srpska elita u Hrvatskoj. U: Graovac, I., ur. *Dijalog povjesničara – istoričara*. Zagreb: Zaklada Friedrich Naumann, str. 269-285.
13. Dluštuš, Lj. (1876). Tjelesna kazna u školi. *Napredak*, 17 (21), str. 321-327.
14. Dubravica, B. (2001). Političko-teritorijalna podjela i opseg civilne Hrvatske u godinama sjedinjenja s vojnou Hrvatskom 1871.-1886. *Politička misao*, 38 (3), str. 159-172.
15. Fabković, S. (1873). Ponavljam: neuzgajajmo si, neplemenimo si mladeži tjelesnom kaznom. *Napredak*, 14 (16), str. 241-247.
16. Filipović, I. (1876). Na obranu pučkog učiteljstva. *Napredak*, 17 (12), str. 177-179.
17. Filipović, I. (1877). Pomor medju učiteljstvom hrvatskim tečajem školske godine 1875./6. *Napredak*, 18 (7), str. 97-98.
18. Franković, D., ur. (1858). *Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj*. Zagreb: Hrvatski pedagoško-književni zbor.
19. Gorenjak, O., I. (2006)., Otvaranje ženskog liceja u Zagrebu. *Povijest u nastavi* 4 (2), str. 147-175.
20. Gross, M. i Szabo, A. (1992). *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus.
21. Hays, M. (1996). «Valjane majke» i «blage kćeri»: odgoj i izobrazba žena u nacionalnom duhu u Hrvatskoj 19. stoljeća. *Otium*, 4 (1-2), str. 85-95.
22. Ivić, I. (2009). Pučko narodno i građansko školstvo u slobodnom i kraljevskom gradu Osijeku u 18. i 19. stoljeću. *Anali zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Osijeku*, sv. 25., str. 103-130.
23. Jagić, S. (2008). Učiteljstvo kotara Ivanec od sredine 19. stoljeća do 1918. godine. *Radovi*, 40 (1), str. 175-187.
24. Jambrišak, M. (1883). Učiteljice u obćih pučkih školah. *Napredak*, 24 (20), str. 309-312.
25. Kale, E. (1991). *Povijest civilizacija*. Zagreb: Školska knjiga.
26. Klobučar, J. (1873). Neke misli o tjelesnoj kazni u pučkoj školi. *Napredak*, 14 (9), str. 129-136.
27. Kobali, M. (1876). Na čemu da se osniva učiteljska popularnost? *Napredak*, 17 (12), str. 179-183.
28. Matijević, M., ur. (1994). *Prilozi razvoju pluralizma u odgoju i školstvu*. Zagreb: Kratis.
29. Pakšec, A. (1868). Kakvo treba da bude odhranjivanje i obuka mladeži. *Peto godišnje izvješće o gornjogradskoj glavnoj dččakoj i dčvojačkoj učioni u Osieku na koncu školske godine 1867./8.*, 5 (1), str. 3-8.

30. Turkalj, J. (2009). Pohvale i kazne «krasnom spolu» zbog potpore Stranci prava u banskoj Hrvatskoj 1880-ih. *Časopis za suvremenu povijest*, 41 (1), str. 171-193.
31. Vudy, Š. (1888). Zvanje žene i njezin uzgoj. *Napredak*, 29 (17), str. 260-263.
32. Weber, A. (1872). Istina na vidjelu. *Školski prijatelj*, 5 (13), str. 202-207.
33. Župan, D. (2002). *Pučko školstvo u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića: magistarski rad* (neobjavljen). Zagreb.
34. Župan, D. (2002). Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.). *Scrinia Slavonica*, 2 (1), str. 277-292.
35. Župan, D. (2006). *Obrazovanje žena u Banskoj Hrvatskoj (1868.-1918.): doktorski rad* (neobjavljen). Zagreb.
36. Župan, D. (2009). Dobre kućanice: obrazovanje djevojaka u Slavoniji tijekom druge polovice stoljeća. *Scrinia Slavonica*, 9 (1), str. 232-256.

Željko Martan, Zagreb

(Summary)

TEACHERS, PRIESTS AND POLITICIANS IN THE PERIOD BETWEEN THE TWO EDUCATION ACTS (1874 –1888)

In this paper the author reflects on the history of the Croatian educational system which can be divided into two general time periods - before and after 1874. With the public education reform implemented during the rule of Ban Ivan Mažuranić and the founding of the University of Zagreb a discontinuity occurred in the then educational system announcing a new era of a more liberal and modern education system as opposed to pre-existing “clerical education”. The 1874 School Act, also known as the Mažuranić’s School Act, had a major impact on the lives of teachers and students and everyone involved in education. It helped raise teacher status and improve their working conditions and at the same time reduced the rights of Church. Also, basic education became universally available and compulsory. The paper offers a wider context in order to ensure a fuller understanding of the subject. The author reflects on the period that preceded the enactment of the 1874 School Act and cites diverse sources containing zealous comments and discussions between various participants in the process. Furthermore, this paper also features biographical notes of public school teachers whose lives were directly influenced by the Act. It starts from the basic premise that education is important and continues as an essay dealing with the relationship between State, teachers and students and how they influence one another creating history in the process.

Keywords: Mažuranić’s School Act, education modernization, secularization of education, school acts, history of state education system, 1874 -1888.